

Na co se vás mohou doma ptát statistici?

Český statistický úřad se bez spolupráce domácností neobejde. Pouze tak lze získat základní statistické údaje, které vypovídají o sociálním a ekonomickém postavení jednotlivých vrstev společnosti. Vlastní práce, tj. získávání dat, leží na bedrech celorepublikové sítě tazatelů. Metodika a všechny další požadavky jsou závazně upraveny pro všechny země EU a lze je tak vzájemně porovnávat.

Výběrová šetření a jejich příprava

Výběrová šetření neboli statistická zjišťování provádí u jednotlivých domácností odbory terénních zjišťování. Jeho pracovníci, jednotliví tazatelé, fyzicky obcházejí domácnosti a zjištěné skutečnosti a údaje zaznamenávají buď na připravené formuláře nebo do notebooků. Tazatelé úzce spolupracují se specialisty z jednotlivých odborů, kteří pro ně šetření připravují. Postupy odpovídají doporučením Eurostatu a výstupy tak jsou mezinárodně srovnatelné.

Cílem je zjistit, jak se mění životní podmínky domácností, jak hospodaří s penězi, za co utrácí

a jak šetří. Mapuje se pracovní aktivita či nezaměstnanost, její příčiny a přístup domácností k jejímu řešení. Nově se statistika také zajímá o zaměstnávání zdravotně postižených osob. Dále se mapuje využívání informačních a komunikačních technologií, cestovní ruch, vývoj cen či vývoj zemědělství. Mimořádně se šetření týká i vzdělávání dospělých.

Obdobná šetření probíhají také v ostatních evropských zemích a pracovníci příslušných odborů ČSÚ se pravidelně zúčastňují mezinárodních jednání. I když výsledkem je často kompromis, výhodou společného postupu jednotlivých zemí a mezinárodních institucí je možnost statistiky vzájemně po-

rovnávat. Navíc obsah šetření, načasování, způsob provedení a také základní standardy, jako jsou počet respondentů, požadavky na jejich výběr nebo reprezentativnost vzorku a metody zpracování jednotlivých údajů, jsou závazně upraveny evropskými právními předpisy.

Životní podmínky (EU-SILC)

Šetření vypovídá o příjmovém rozdělení jednotlivých typů domácností. Poskytuje informace o tom, jak domácnosti bydlí, jak kvalitně a kolik je bydlení stojí. Vyčteme z něj, jak jsou domácnosti vybaveny předměty dlouhodobého užívání, v jakých pracovních, hmotných

a zdravotních podmínkách dospělé osoby žijí.

Pro získávání reprezentativních dat se využívá tzv. rotační panel. Stejně domácnosti jsou dotazovány 4 roky po sobě od konce února do poloviny května, ale tento vzorek domácností se průběžně a postupně obměňuje dalšími nově vybranými.

Při první návštěvě jsou do šetření zahrnuti všechny osoby, které v daném bytě mají obvyklé bydliště. V dalších třech vlnách tazatelé získávají data od těch osob, které byly zapsány při první návštěvě. Pokud se taková osoba z původní domácnosti odstěhovala, dohledá se na nové adrese a do šetření se zahrnou i ti, kteří s nimi žijí a hospodaří.

Celkem se shromažďují data od 10 000 domácností, a to formou osobního rozhovoru. Tazatel data vkládá do elektronických dotazníků nebo je zapisuje ručně do předepsaných formulářů. Z hlediska metodiky a zpracování je za toto šetření odpovědné Oddělení sociálních šetření.

Statistiky rodinných účtů (SRÚ)

Sledují hospodaření soukromých domácností. Díky tomu podrobně víme, za co vydávají peníze, a známe strukturu spotřeby. Je to jediný

Porada dispečinku ke koordinaci jednotlivých šetření v ČSÚ.

Tazatelka při rozhovoru s respondentkou.

způsob, jak můžeme zjistit ve spotřebě odlišnosti nebo jak zjistíme, jak například pohyb cen a situace na trhu ovlivňují strukturu vydání a spotřební zvyklosti domácností.

Výsledky SRÚ lze využít pro kvalifikované rozhodování při realizaci sociální politiky státu. Český statistický úřad výsledky používá k vytvoření spotřebního koše při pravidelných revizích indexu spotřebitelských cen a také jako pomocný zdroj k sestavení účtu za sektor domácností ve statistice národních účtů. Využití nalezne také v mezinárodním srovnání.

Šetření SRÚ se v ČR provádí od roku 1956 a v současné době se ho účastní vzorek 3 000 domácností. Ty prošly záměrným kvótním výběrem a šetření se účastní po dobu jednoho roku, případně déle, pokud vyhovují předepsaným kvótám. Po celou dobu zapisují podrobně do tzv. Deníků veškeré pří-

jmy a vydání jak celé domácnosti, tak jednotlivých členů. Vydání za potraviny a nealkoholické nápoje sledují takto podrobně jen dva měsíce v roce, v ostatních měsících uvádějí jen celkovou sumu těchto vydání. Za tuto práci dostanou domácnosti odměnu, její výše je však spíše symbolická.

Zjištěné údaje tazatelé v měsíčních intervalech nejprve ručně kódují a následně zadávají elektronicky do speciální aplikace. Šetření zajišťuje Oddělení sociálních šetření.

Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS)

Zjišťuje ekonomické postavení obyvatel ČR a mobilitu pracovních sil. Vychází z definice mezinárodní organizace práce (ILO) a v ČSÚ se provádí od roku 1993 jako celoroční kontinuální šetření,

které splňuje požadavky Eurostatu. Každá domácnost je sledována rok a čtvrt, tedy pět po sobě jdoucích čtvrtletí. Tazatelé sledují, zda osoby v domácnostech studují, mají zaměstnání nebo podnikají. Dále je zajímavá počet odpracovaných hodin, u zaměstnanců typ smlouvy, zda si hledají jiné či další zaměstnání. Pokud osoby nepracují, zjišťují tazatelé důvod (např. mateřská či rodičovská dovolená, různé typy důchodů), v případě nezaměstnanosti zjišťují, jak si práci hledají, případně proč ji nehledají, zda jsou evidovaní na Úřadu práce a jaká byla jejich situace před rokem.

Šetření se účastní každé čtvrtletí přibližně 25 tisíc domácností. Letos je k němu přidán také modul o zaměstnávání zdravotně postižených osob (AHM). Navíc se vždy ve druhém kvartále již devátým rokem provádí Výběrové šetření o využívání informačních a ko-

munikačních technologií (VŠIT). Otázky se týkají používání počítače a internetu, elektronického obchodování a dalších příbuzných témat. Každoročně se ho účastní 4 500 domácností a 9 000 osob starších 16 let a vychází z modelového dotazníku Eurostatu. Šetření jako celek zajišťují Oddělení pracovních sil, migrace a rovných příležitostí, Oddělení sociálních šetření, Oddělení statistiky výzkumu, vývoje a informační společnosti a Oddělení podpory terénních zjišťování.

Výběrové šetření cestovního ruchu (VŠCR)

Český statistický úřad ho organizuje od roku 2003 a zjišťuje informace o počtu a struktuře soukromých i služebních cest. Výstupem jsou informace o počtu přenocování, cílové destinaci, druhu

Obsah „kabely“ univerzálního tazatele ČSÚ.

ubytování, použitím dopravním prostředku nebo o způsobu organizace cesty a o výdajích. Účastní se ho zhruba 5 tisíc domácností ze vzorku pro Výběrové šetření pracovních sil. Zajišťuje jej Oddělení statistiky cestovního ruchu a Oddělení sociálních šetření.

Výběrové šetření spotřebitelských cen

Každý měsíc od roku 1991 ČSÚ zkoumá, jaké ceny platí obyvatelstvo. Měsíčně tazatelé navštíví asi 8 500 prodejen a provozoven, ve kterých zjistí přibližně 50 500 cen u celkem 619 druhů zboží a služeb. Výsledky jsou základem pro výpočet životních nákladů a pro indexy spotřebitelských cen. Úřad je používá pro výpočet inflace a jsou rozhodujícím ukazatelem pro stanovení minimální mzdy, valorizaci důchodů, životního minima apod. Kromě tazatelů Odborů terénních zjišťování se na něm podílí Od-

dělení statistiky spotřebitelských cen, Odbor statistických zpracování Hradec Králové a Oddělení programování statistických úloh.

Zemědělská statistika

Jedná se o sběr a primární kontrolu údajů za farmáře, tj. fyzické osoby, které naplňují výrobní charakteristiky určené statistickou legislativou platnou pro členské státy EU. Ta zahrnuje jak zemědělské podnikatele, tak nepodnikatele, kteří produkují zemědělské výrobky převážně pro svoji potřebu a přebytek prodávají.

U pravidelných výběrových šetření získávají tazatelé údaje osobně nebo po telefonu, zaznamenávají je do papírových dotazníků a poté do PC. Při celoplošných strukturálních zemědělských zjišťováních, tj. při zemědělském sčítání, jako jsou například Agrocenzus, pomáhají tazatelům se sběrem údajů, vyplněním a pře-

dáním dotazníků ještě externí tazatelé. Důležitou součástí práce univerzálních tazatelů je aktualizace a ověřování údajů v registru farmářů. Z hlediska metodiky zajišťuje šetření Odbor statistiky zemědělství, lesnictví a životního prostředí a zpracování a Odbor statistického zpracování České Budějovice.

Šetření o vzdělávání dospělých (AES)

Letos se uskuteční poprvé za koordinace Eurostatu a každých pět let se bude opakovat. Cílem šetření je zjistit, jak se jednotlivci účastní formálního i neformálního vzdělávání. Formální vzdělávání vede k dosažení oficiálního titulu, zatímco neformální představuje různé kurzy, semináře a školení. Součástí jsou také informace o organizátorech neformálního vzdělávání, o tom kdo je financuje, čeho se týkají či proč se jich respondenti

zúčastnili. Otázky se týkají také spokojenosti, jazykové vybavenosti a kulturního zázemí.

Z hlediska metodiky vše zajišťují Oddělení statistiky vzdělávání, zdravotnictví, kultury a sociálního zabezpečení a Oddělení sociálních šetření.

Realizace šetření

Tazatelé většinou sbírají data formou rozhovoru s respondentem a údaje zaznamenávají do elektronického dotazníku v notebooku. Program, metoda CAPI, okamžitě vkládaná data kontroluje, tazatelé při rozhovoru nabízejí otázky podle předchozích odpovědí a současně ho upozorňuje na podezřelé nebo chybné odpovědi.

K obsluze činnosti tazatelů a krajských garantů slouží aplikace eDomset, kterou vyvíjí Oddělení koordinace šetření v domácnostech přímo na míru ČSÚ. Tato aplikace zajišťuje celkovou

logistiku elektronického dotazování v terénu. Distribuuje výběr sčítacích obvodů a bytů garantům v krajích a tazatelům, monitoruje průběh šetření v terénu a kontroluje a ukládá sebraná data do počítače pro další statistické zpracování. Tazatel do aplikace zaznamenává údaje o průběhu šetření, jednotlivé úspěšné a neúspěšné kontakty vybraného bytu a spouští z ní dotazníky jednotlivých úloh. Ty jsou programovány v Oddělení koordinace šetření v domácnostech a využívají technologii BLAISE. Programový systém BLAISE vyvíjí nizozemský statistický úřad jako standard pro dotazníková šetření a používá ho většina statistických úřadů v Evropě.

Tazatelé

Tazatel nebo také tzv. „univerzální tazatel“ vykonává náročnou práci. Musí ovládat metodiku většiny uvedených úloh, mobilní technologie a programy v notebooku. Termín „univerzální tazatel“ vznikl před dvěma roky. Dříve se tazatelé specializovali na jednu úlohu, ale dnes šetří podle situace v jednotlivých krajích více úloh. Důvodem změny byla snaha zvýšit zastupitelnost tazatelů a snížit náklady na cestování za respondenty a jednotkami.

Pro Český statistický úřad jsou šetření povinná, ale pro respondenty dobrovolná a mohou je tedy odmítnout. Tazatel proto musí umět jednat s lidmi a musí se umět vcítit do situace respondenta. Jsou to často vteřiny, které rozhodují o tom, zda si tazatel získá důvěru a respondent je ochoten odpovídat. „Jde o to, napojit se na respondenta,“ vysvětloval jeden ze zkušených tazatelů onen rozhodující moment při prvním setkání.

Musí umět dobře argumentovat, vysvětlit smysl konkrétního statistického šetření a obhájit, proč požaduje často citlivé infor-

mace. Ve všech hlavních oblastech – v odborné, technologické a komunikační – se tazatelé průběžně školí. Odborná školení zajišťují věcně příslušné odbory, jež jednotlivé úlohy metodicky řídí. Kromě toho terénní pracovníci navštěvují komunikační kurzy, kde se učí pozitivně a asertivně jednat a stresovým situacím v terénu předcházet. Dlouhodobý stres z nevhodných reakcí respondentů může na jejich pracovní výkonost působit negativně.

„Naší snahou je,“ vysvětlovala ředitelka jednoho z odborů terénních zjišťování Marta Hrdličková, „vytvořit pro tazatele takové podmínky, aby svou práci mohli dělat dobře, tzn. vybavit je náležitými informacemi a znalostmi, proškolit je ve všem, co mohou v terénu potřebovat. Patříčně je motivovat a podpořit, zabezpečit jejich terénní mobilitu, ale také

Pravomil Vyšín, vedoucí oddělení podpory terénních zjišťování.

získat nové adepty pro tuto práci. Každý nemá předpoklady být dobrým tazatelem.“

Jedním z problémů odborů terénních zjišťování je doprava. Ve

velkých krajských městech, která mají hustou síť městské dopravy, se tazatelé dostávají do domácnosti, tj. sčítacího obvodu (SO) a příslušného bytu poměrně snadno. (Výběr bytů se provádí dvouetapově z Centrálního registru sčítacích obvodů. Nejprve se vybírají sčítací obvody a poté byty. Teprve až na místě po nalezení bytu tazatel zjistí jméno respondenta.) Na venkově, ale i v okresních městech, kde je veřejná doprava špatná nebo žádná, je to komplikované. Přesuny na místa šetření jsou složité, a i když má tazatel v jednom městě více SO k šetření, mohou být od sebe vzdáleny několik kilometrů. V případě, že nelze použít prostředků veřejné hromadné dopravy nebo by jejich použití bylo vzhledem k časovým nárokům nevhodné a neefektivní, používá se referentské auto, které využívá několik tazate-

ty a nakonec oškrábat přední sklo zaparkovaného auta a promrzlý se většinou ve tmě vydat zpátky, zaparkovat referentské auto a pak teprve vyrazit domů není nic záviděníhodného,“ líčil jeden z tazatelů.

Přesto šetření ve venkovských oblastech není tak problematické jako ve velkoměstech. Lidé jsou vstřícnější a příjemnější a na rozdíl od Prahy a velkých měst jsou lépe k zastížení. V Praze je největším problémem důvěra respondentů. Pražané jsou zaneprázdnění a neradi někoho vpouštějí do svého soukromí. Nepřiměřené chování není nic výjimečného a často vyplývá z jejich špatných zkušeností. Obávají se kriminality, zlodějí, tazatele považují za bytové tipaře, neodbytné dealery. Stává se, že pak respondenti volají do úřadu, zda dotyčná osoba je opravdu tazatelem ČSÚ. Ale na to jsou naši tazatelé zvyklí, stejně tak jako na volání na policii nebo vyhrožování psy, žárlivé a prchlivé manžely, opuštěné staré lidi anebo špatné počasí ...

Snaží se s nepříznivými okolnostmi vyrovnat a neztrácejí humor. Na otázku, co je na jejich práci nejtěžší, Pravomil Vyšín odpověděl, že kabely. Posuďte sami, kolik asi váží, když obsahuje notebook (2–3 kg), mobil, dotazníky k šetření, mapu, svítilnu (tazatelé navštěvují domácnosti často večer, když jsou všichni doma), osobní doklady, doklady k vozidlu, svačtinu, pití, deštník....

A na závěr prosba tazatelů k veřejnosti: „Vyděte nám vstříc a odpovězte na otázky. Nebojte se zneužití svých údajů, všichni jsme vázáni přísnou mlčenlivostí. Vaše odpovědi dál anonymně zpracovávají statistici, aby je mohly využívat naše i mezinárodní instituce.“

Věra Hrušková
Ivana Šalomonová
odbor vnější komunikace